

Александра Павићевић

Етнографски институт САНУ, Београд
aleksandra.pavicevic@ei.sanu.ac.rs

Од муње до праха¹ – Смрт, сахрана и посмртна судбина Николе Тесле –

Посмртни остаци великог светског научника српског порекла, Николе Тесле, налазе се у Музеју Николе Тесле у Београду. Током последњих десетак година, у јавном мњењу у Србији актуелизовано је питање адекватности оваквог „смештаја“ Теслиног пепела, те су се појавиле различите иницијативе за његов премештај. Као главни мотив ових настојања истицана је потреба да се великом научнику ода дужно поштовање смештањем у неки од „сакралних“ градских простора. Истовремено је, међутим, била видљива и тежња да се Теслина величина и значај искористе за афирмацију различитих идеја и унапређење друштвеног угледа иницијатора. Ипак, услед несугласица око места вечног покоја Николе Тесле, његови посмртни остаци и даље се налазе у Музеју. У раду ћемо настојати да анализирамо јавну полемику која је настала у вези са овим питањем, али и да у упоредимо начине на који је грађен јавни лик овог великана у различитим историјским и друштвеним контекстима.

Кључне речи:

Никола Тесла,
смрт, сахрана,
пепео, Српска
православна
црква

Манипулација мртвима и смрћу је појава позната свим епохама и свим друштвима. Мистерија смрти, вечита и вечито несазнајна, одувек је била непресушно извориште симбола и значења који су на различите начине обликовани у различитим културама и различитим историјским околностима. И опет, без обзира на варијације, мртво тело је увек и свуда представљало

¹ Овај текст је резултат рада на пројекту 177028: „Стратегије идентитета: савремена култура и религиозност“, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Велику захвалност дугујем Управи Музеја Николе Тесле, у Београду, а посебно кустоскињи, историчарки уметности Милици Кеслер, која ми је омогућила увид у музејску документацију, фото- архиву и снабдела ме свим расположивим подацима неопходним за писање овог научног рада.

средиште култа који се рађао заједно са специфичним праксама третирања покојника и осмишљавањем његове *посмртне* егзистенције. Тако се погребни ритуал одвајкада појављује као оквир унутар кога се, увек изнова, успоставља равнотежа између основних дихотомија људског постојања и осмишљава историјска и метаисторијска стварност. Ово важи и за тзв. секундарну сахрану – чин који подразумева ексхумацију и поновно сахрањивање покојника, и коме се прибегава из различитих разлога. Велике и принудне миграције становништва, изазване ратовима и страдањем, често су наводиле људе да у свом пртљагу нађу места и за посмртне остатке својих предака. Ексхумација се у овим ситуацијама појављује као речит симболички акт, који сведочи о нераскидивој вези између мртвих и живих. Истовремено, она је и политички акт који тежи да пробуди свест шире заједнице о трагичности тренутка у коме се одређена група налази. Мртви не говоре – каже позната канадска антрополошкиња Кетрин Вердери у утицајној студији „Политички говор мртвих тела“, па је зато релативно једноставно подарити им говор какав одговара актуелном тренутку (Verdery 1999). О овоме посебно сведоче откопавања и поновна сахрањивања владара, вођа и познатих јавних личности, која се појављују као својеврсна *васкрсавања* мртвих и којима је била обележена готово свака епоха у историји цивилизације. Иако вишезначни, ови ритуали готово по правилу имају улогу да подрже обнову или установљење неке идеје или идеологије, а неограничени симболички капитал сажет у феномену смрти појављује се овде као гарант исправности и истине.

Један од првих ритуала ове врсте код нас, о коме имамо податке, било је доношење у Србију моштију Светог Симеона (пре монашења – Стефан Немања), а затим и моштију Светог Саве (сина Стефана Немање). Првога је смрт затекла на Светој Гори, а другога у Трнову. С обзиром на то да се радило о моштима, односно – о нетрулежним остацима светитеља, церемонијали њиховог доношења у отаџбину били су засновани на хришћанској поруци о превасходности духовног принципа људског постојања у односу на материјални, есхатолошке реалности у односу на историјску. Међутим, ови догађаји су имали и снажну политичку поруку, која је требало да допринесе сакрализацији владарске лозе Немањића и на тај начин помогне у решавању сложених проблема разједињености Симеонових наследника (Pavićević 2011b). Бројна дешавања ове врсте која су следила у наредним вековима одвијала су се мање-више по истом моделу: Свети Стефан Првовенчани, Свети цар Урош, Свети. Јоаникије, Свети цар Лазар, Свети деспот Стефан, Свети Максим, патријарх Арсеније III Чарнојевић... Неки од побројаних откопавани су и премештани и више пута. Временом се, међутим, није мењало само место њиховог *вечног* починка, већ и порука погребног ритуала – од реторике која је упућивала на уздизање народа и земље ка *небу*, односно – ка *небескоме царству*, акценат обреда лагано се кретао силазном линијом, спуштајући *небо на земљу* и установљујући култове националних светитеља као средиште историјског бића нације, која је у међувремену остала без државе (Тимоотијевић 1998).

Модерно доба, а посебно 19. век, успоставља нове хероје и *светитеље*, испуњавајући национални пантеон песницима, писцима и просветитељима. Тако у аналима града Београда остаје великим словима уписано доношење посмртних остатака Вука Караџића из Беча, 1897. Године, и обнова гроба Доситеја Обрадовића, која се одиграла истом приликом. Подсећање на ове *хероје пера*, у време националне обнове и успостављања новог спољнополитичког положаја ослобођене државе, требало је да сведочи о Србији као земљи која почива на културним традицијама цивилизоване Европе (Павићевић 2011а).

Што кроз грандиозне примарне сахране, што кроз поновна сахрањивања – и читав 20. век и почетак 21. века били су обележени говором мртвих тела: краљ Александар Обреновић, Јосип Броз Тито, Зоран Ђинђић, владика Николај Велимировић, Јован Дучић... Ово су само нека од имена покојника чија је посмртна судбина потврдила да симболичка моћ мртвих тела не бива умањена тековинама пост/модерне цивилизације (Павићевић 2011в).

Најава једног сличног догађаја током последњих дана (март 2014. године) поново је пробудила пажњу јавности: представници Владе (у оставци) Републике Србије и поглавар Српске православне цркве, патријарх Иринеј, потписали су споразум о подизању споменика и премештању посмртних остатака Николе Тесле из Музеја Николе Тесле у порту Храма Светог Саве на Врачару (Политика 1. март 2014:16). Ово је била само једна у низу иницијатива којима се током последњих десетак година настојало променити место *вечног пребивалишта* праха великог научника. Посебна занимљивост „случаја Тесла“ јесте то што се, за разлику од претходно наведених манипулација мртвима, овде ради о кремираним посмртним остацима, што је донекле нетипично за постпосмртне ритуале и величања у оквирима нашег поднебља. Фокусирање погребних култова на мртво тело (макар оно било и у форми праха, али без људске интервенције у процесу деградације) овде проистиче из хришћанске традиције и учења о светости људског тела и телесном васкрсењу, као и из чињенице да Православна црква никада није дала званичан пристанак за кремирање мртвих. С друге стране, може се рећи да присуство тела (ковчега) олакшава комеморацију и отвара више могућности за њену спектакуларизацију.² С обзиром на речено, процес и развој посмртне глорификације Николе Тесле представљају посебно занимљиво поље танатоантрополошких проучавања управо због чињенице да почивају на нетипичним обрасцима.

Посмртно путовање Николе Тесле

Починак у миру и вечни покој – уобичајене жеље којима живи испраћају покојника на онај свет испоставиле су се као сасвим недостижне када је реч о Николи Тесли, великом српском, југословенском, америчком и светском

² Спаљивање моштију Светог Саве и његов култ у српском народу, додуше, сведоче управо супротно. Но, томе ће бити посвећен посебан рад.

научнику. Његово посмртно путовање отпочело је непосредно након његове смрти у хотелу Њујоркер, у Њујорку, 7. јануара 1943. године.³ Бригу око сахране преузео је Теслин сестрић, Сава Косановић, уз подршку југословенске владе у изгнанству, у чијој се служби Косановић у том тренутку налазио и која је била званични покровитељ сахране (Toronto Ont. четвртак 21. јан. 1943). У организацији читавог догађаја учествовали су и многи Теслини пријатељи – држављани Америке, научници, уметници и јавне личности. У име југословенске владе, испраћају је присуствовао југословенски амбасадор Константин Фотић, а међу цветним аранжманима који су пристигли од разних угледних личности налазио се и венац југословенског краља Петра II (Yugoslavia 23. јан. 1943). Церемонија испраћаја одиграла се 12. јануара у катедрали Светог Јована, која иначе припада протестантској адвентистичкој заједници, што је свакако, чињеница која буди позорности истраживача: сасвим противно православним канонима, религијску службу држали су заједно протестантски и православни свештеници. Разлози за овакав избор места испраћаја били су, по свему судећи, вишеструки. На првом месту, у то време Српска православна црква још увек није имала свој храм у Њујорку. Међутим, извесно је да је постојала могућност да Тесла буде испраћен из храма неке друге православне заједнице.⁴ Друго, Теслина смрт десила се у тренутку великих и различитих подељености унутар *југословенске* емиграције у Америци (Павловић 1990: 65–67; Крстановић 1992: 40, 51; Чејни 2005: 774), као и у тренутку интензивних српско–хрватских превирања и сукоба у домовини. Како је пореклом био Србин из Хрватске, питање његовог припадања, макар и након смрти (или управо тада), могло је додатно погоршати (или, пак, поправити) нарушене односе припадника српске и хрватске емигрантске заједнице. Могуће је стога да се сакрални простор *неутралне* верске заједнице показао као погодно место испраћаја, којим је наглашена универзалност Теслиног дела и космополитизам његовог припадања. Постоје чак и подаци да су током испраћаја припадници српске емиграције седели са једне, а припадници хрватске – са друге стране цркве, те да је англикански бискуп Вилијам Менингс (William T. Mannings) забранио држање опроштајних говора због опасности да дође до политичких разматувања.⁵ Треће могуће

³ Највећи део података који се тичу смрти и сахране Николе Тесле добила сам из материјала за изложбу „70 година од смрти Николе Тесле“, која је одржана у Музеју Николе Тесле, у Београду, 2013. године. Материјал ми је стављен на увид у Музеју, љубазношћу ауторке изложбе, кустоскиње Милице Кеслер.

⁴ Још 1902. године у Њујорку је, у оквиру Руске православне цркве, започела са радом црква Светог Николе (<http://www.ruschurchusa.org/en/8/53/96/92>). Такође, 1905. године установљена је и њујоршка парохија Грчке православне цркве Свете Тројице (<http://www.goarch.org/archdiocese/institutions/holytrinity>).

⁵ Говор који је бан Хрватске Иван Шубашић желео да одржи током церемоније испраћаја објављен је касније у новинама „Хрватски глас“ (26. јануар 1943). Трдећи се да не пропусти ниједан аспект Теслиног идентитета, Шубашић се од научника опростио следећим речима: „Као бан Бановине Хрватске, као Хрват, Југославен, Славен и надасве као човјек, ја се клањам твојој сјени, Тесла, јер си твојом величином прославио свој српски род, своју ужу хрватску домовину, своју државу Југославију, славенство и велику Америку“.

објашњење, које не искључује и претходна два, тиче се чињенице да у тренутку Теслине сахране његов наследник Сава Косановић још увек није донео одлуку о томе на који начин ће Тесла бити сахрањен – укопом или кремацијом, као ни да ли прах генија треба да остане у Америци, или га треба пренети у Југославију (Мужар 2005: 632). О овој неодлучности сведоче написи из новина у којима се наводи да је „Теслино тело однето на гробље Фернклиф, где ће бити задржано у мртвачници док се не деонесе коначан план“ (Yugoslavia, 23. jan. 1943). О овоме сведочи и чињеница да тадашњи епископ Српске православне цркве, Дионисије, није лично присуствовао испраћају, него су у његово име опело служила два православна парохијска свештеника. Из њиховог писма упућеног епископу види се да су служили заједно са колегама протестантске вероисповести, а да након службе у цркви нису отишли на гробље, на саму сахрану. Сасвим је могуће да је најаву евентуалне кремације Теслиних посмртних остатака ускратила овом генију право на уобичајени православни обред.

Но, Никола Тесла је сахрањен на њујоршком гробљу Фернклиф, али су два и по месеца након тога, 25. марта, његови посмртни остаци ексхумирани и кремирани. У постојећим документима о животу Николе Тесле, као и о ономе што се дешавало након његове смрти, не постоји објашњење овог одложеног чина. Зашто је Тесла кремиран и зашто је то учињено тек накнадно? Оно што је извесно на основу досадашњих сазнања јесте чињеница да кремација није била жеља самога Тесле. Заправо, у његовој заоставштини се не налази ниједан траг било какве његове жеље или размишљања везаног за сопствену посмртну судбину. Осим тога, на основу неких писања може се закључити да су у Теслином животу религиозност, односно припадност православном хришћанском културном миљеу и традицији биле подразумеване, али не и превише истицане вредности (Tesla: 11). Тесла је био у потпуности посвећен научном раду и делује као да се није превише бавио овим питањима. Треба, међутим, поменути два податка која додатно распламсавају имагинацију истраживача. Прво, Тесла је био велики поштовалац Јована Јовановића Змаја, српског песника, лекара и пионира кремационистичке идеје у Србији (Тесла 2005). Тесла и Змај су се срели 1892. године, приликом јединог Теслиног боравка у Београду. Записано је да је сусрет био дирљив и да је дао подстицаја писаној преписци ова два великана српске културе. И сам Тесла пише о Змају, напомињући и податак да је овај био велики поборник кремације. Оно, међутим, што остаје као непознаница јесте питање да ли су Змајеве идеје на овом пољу на било који начин утицале на Теслине ставове о пракси кремирања посмртних остатака. Поред овога, када је реч о религиозности великог научника, Јован Братић пише да су се у Теслином блиском окружењу налазиле особе *спиритуалистичког* опредељења. Такав је био Теслин први биограф Џон О` Нил (John J. O`Neill)⁶, новинар њујоршког листа *Хералд трибјун*, као и сер Виљем Крукс (William Crookes), енглески

⁶ Џон О` Нил (John J. O`Neill), аутор књиге о Николи Тесли „Prodigal Genius“, <http://www.rastko.rs/istorija/tesla/oniell-tesla.html> ; Виљем Крукс (William Crookes), проналазач Талијума и „крукове циви“ <http://www.nndb.com/people/965/000100665/> .

хемичар и физичар, са којим је Тесла, боравећи у Лондону, посетио неки скуп на коме се наводно расправљало о спиритуализму (Братић 2005: 641, 642). Међу малобројним информацијама о Теслином приватном животу наилази се и на причу о његовом мистичном искуству, односно – о *виђењу* везаном за смрт његове мајке.⁷ И сам Тесла је писао о сопственој способности визуелизације одређених менталних представа, али је начелно одбијао репутацију човека са натприродним способностима, коју су му често приписивали његови сарадници. Но, могуће је да су ова искуства, као и Теслина *духовна конституција*, допринели његовом интересовању за спиритуалистичке идеје.

Ипак, и поред свега, треба такође имати на уму да је кремацију иницирао Теслин наследник Сава Косановић, па би заправо било добро одговорити на нека питања о његовим евентуалним мотивима за спровођење овог чина. Један од могућих и најчешће спомињаних узрока за ексхумацију и кремирање посмртних остатака Николе Тесле јесте потреба да се спречи евентуално скрнављење његовог гроба од стране екстремних националистичких организација и групација формираних међу тадашњим југословенским емигрантима у Америци (Косановић 2005: 717). Међутим, иако је ово била реална опасност, она није била значајније умањена променом форме Теслиних посмртних остатака. Јасно је да колумбаријум или розаријум могу бити предмет скрнављења подједнако као и „класичан“ гроб. Могуће је и то да је кремација требало да олакша пренос *покојника* у домовину, што је такође била једна од опција о којој је Косановић размишљао. С друге стране, с обзиром на углед који је Тесла уживао и у домовини и међу сународницима у емиграцији, као и с обзиром на чињеницу да је југословенска влада узела директно учешће у његовој сахрани, мало је вероватно да је услов преноса остатака у домовину била њихова кремација. Транспорт урне свакако је била јефтинија опција, али ни транспорт ковчега није био неизводљив. Оно што се намеће као једно од могућих објашњења јесте и лично идеолошко опредељење самог Косановића. Рекли смо, наиме, да је он у време Теслине смрти борао у Америци, као члан југословенске краљевске владе. Међутим, већ тада се у његовим размишљањима назиру снажне левичарске идеје и ставови. Ово потврђује и чињеница да се 1946. године Косановић појављује као амбасадор нове државе (ФНРЈ), која је након Другог светског рата настајала на темељима социјалистичких и комунистичких идеја и идеологија. Познато је да је ширење кремационистичке идеје на глобалном нивоу често било у вези са активностима и схватањима масонских организација, док су јој у условима владавине левичарских политичких идеологија додавани снажни егалитаристички, антиклерикални и антицрквени садржаји (Павићевић 2006). Стога је сасвим могуће да је Косановићево двоумљење по питању коначне форме Теслиних посмртних остатака разрешено захваљујући управо његовим идеолошким убеђењима. И на крају, остаје још једно питање, можда и најкомплексније: зашто се транспорт урне са Теслиним пепелом десио тек

⁷ <http://www.bibliotecapleyades.net/tesla/lostjournals/lostjournals04.htm>

након четрнаест година, 1957 године. Сасвим је логично што то није урађено одмах након кремације, па ни у наредних неколико година. У Југославији је у том периоду било довољно *свеже* смрти и довољно мртвих. Но, без обзира на чињеницу да је по завршетку Другог светског рата, у новој држави, Сава Косановић добио такву друштвену и политичку позицију са које је могао да утиче на судбину Теслиних посмртних остатака, он то очигледно није урадио. Узрок томе може бити његово двоумљење да ли Теслин прах припада Америци или Србији / Југославији. Међутим, далеко је вероватније да је вишегодишње одлагање транспорта било условљено идеолошком климом која је владала у ФНРЈ и која је налагала прослављање хероја значајно другачијег профила него што је то био Никола Тесла.

Међутим, иако се ситуација није значајније променила ни током наредних неколико деценија, урна са прахом Николе Тесле стигла је у Београд у 13. јула 1957. Донела ју је Шарлота Мужар, лична секретарица Саве Косановића, који је умро у Београду годину дана пре тога.⁸ По ранијем договору са Милицом Трбојевић, Теслином сестричином и Вељком Кораћем, директором Музеја Николе Тесле, урна је предата Музеју на трајно чување.⁹ Међутим, увид у музејске документе о овом догађају, као и у извештавања медија, не даје јасну слику о томе како и када је заправо урна предата и где се она налазила између датума приспећа и датума примопредаје. Тек 28. септембра 1957. године у *Политици* је објављен текст који доноси вест о приспећу урне, али без тачног датума када се то десило (Бешевић 1957: 6). Напис је карактерисало снажно настојање да се Теслино име повеже са подршком народноослободилачкој борби југословенских народа, док је судбина Теслиних посмртних остатака сасвим маргинализована. У тексту се чак каже да ће урна бити предата Музеју тек „када се за то буду стекли услови“. Из музејске документације, пак, добијамо две опречне информације: у једној се каже да је урна предата 17. јула 1957. и да је тим поводом организована скромна свечаност, а друга информација упућује на то да се догађај одиграо у септембру, приликом боравка у Београду Кенета Свизија, новинара и доброг Теслиног пријатеља. Оно што је извесно јесте чињеница да је урна била изложена и доступна јавности тек од 1961. године, када је у Музеју отворена *меморијална соба*.

Занемарљива медијска пажња поклоњена овим догађајима вероватно се може објаснити већ поменутом чињеницом – да је Теслин лик у том тренутку био идеолошки слабо употребљив. Тадашњи актуелни процес уобличавања

⁸ У Музеју Николе Тесле налазе се документи који сведоче о томе да је Шарлота Мужар у више наврата платила лежарину за урну, као и то да су надлежни на гробљу Фернклиф послали урну југословенској амбасади у Вашингтону. Осим тога, занимљиво је споменути да у дневном листу *Политика*, у данима око смрти Саве Косановића није било ни помена тог догађаја.

⁹ Музеј је отворен 1955. године (Бешевић 1955: 7). Задатак Музеја је био да чува и презентује јавности заоставштину Николе Тесле, која је у земљу стигла јула 1952. године (Борба 15. јули 1952). Неколико месеци пре тога, одлуком Јосипа Броза Тита, основан је Државни одбор за прославу стогодишњице рођења и десетогодишњице смрти Николе Тесле. Одлука је доступна у архиву Музеја (Политика 10. јануар 1952: 3).

Југославије као државе која почива на традицијама социјалистичке револуције захтевао је промовисање другачије врсте хероја и *светитеља*. У њихове ауре морала је бити уграђена борбена реторика, реторика жртви и мучеништва, реторика која је позивала на ударничку обнову државе, у чијим темељима се налазила *проливена крв бораца за народно ослобођење и нови друштвени поредак*.¹⁰

Поред медијске маргинализације самога догађаја, оно што фасцинира јесте чињеница да је из овог посмртног путовања Николе Тесле заправо изостала секундарна сахрана његових посмртних остатака. Уместо онога што Кетрин Вердери назива *долична сахрана* (proper burial), Тесла је добио меморијалну собу, која је била дело еминентних југословенских уметника тога времена.¹¹ Ова просторија била је замишљена као врста посебног места сећања: гроб који не изазива тугу него радозналост и дивљење, маузолеј у коме не станује бесмртни владар него покретачка *идеја*,¹² изложбени простор који почива на танатолошкој симболици, али у коме је заправо извршена маргинализација саме смрти. Читав Музеј Николе Тесле је заправо конципиран као музеј будућности, а не – како је то уобичајено – као сведочанство прошлости; у време оснивања и дуго година након тога, Музеј је заправо требало да буде одраз *вере* у незауостављиви напредак (југословенског) друштва – напредак у коме је Теслино дело, али опет само посредно, имало значајну улогу. У читавом концепту, посмртни остаци су представљали ненаметљиви *гарант* веродостојности идеје која се, међутим, суштински заснивала на негирању смрти уопште. Неслућене висине људских домета које је обећавала комунистичка социјална доктрина нису рачунале са чињеницом коначности људског живота, јер би та перспектива неминовно указала на одређене парадоксе и недостатке неограничене вере у људске потенцијале.

Без обзира на то што су високи естетски стандарди, као и читав концепт меморијалне собе допринели извесној сакрализацији музејског простора и оставили могућност да се он посматра као легитимно место чувања (сахрањивања) културних вредности, намеће се питање како би овај случај изгледао да Тесла није био кремиран, односно – да је у Београд уместо урне стигао ковчег са његовим посмртним остатцима. Да ли би присуство ковчега условило развијенији погребни церемонијал, који би – како то обично бива када су у питању јавне личности – започео свечаним дочеком и завршио се исто тако свечаном сахраницом? И како би изгледала комеморација која се не би одвијала у

¹⁰ Тако *Политика* од 13 и 14. јула 1957. године извештава о сахрани посмртних остатака 62 народна хероја у заједничку гробницу у Подгорици, док о приспећу урне Николе Тесле нема ни помена.

¹¹ Просторију је пројектовао архитекта Милан Палисашки, идејно решење постоља за урну дао је сликар Марио Маскарели, а куглу у којој је смештен посмртни pepeo пројектовао је вајар Небојша Митрић.

¹² Уобичајени концепти излагања тела током комунизма (мада се то може рећи и за раније периоде) подразумевали су приказивање „неумрлих“, односно бесмртних светаца актуелне идеологије (Гавриловић 2007: 59).

Музеју? Да ли би „класичан“ гроб уопште био место колективног сећања, или би он био још више маргинализован него што је то случај са пепелом изложеним у Музеју?

Било како било, златна сфера са Теслиним прахом сада већ деценијама почива у Музеју, доступна посетиоцима, али сасвим невидљива у ширем јавном простору. Све до почетка новог миленијума, периодично прослављање генија – углавном у оквирима јубилеја (годишњице рођења или годишњице смрти), није се дешавало око Теслиних посмртних остатака, нити се на њих позивало. Свечане академије праћене политичким говорима, научни скупови, подизање споменика и откривање спомен-плоча били су најчешћи садржаји прослава. Споменимо само неке од њих: 1952. године основан је Државни одбор за прославу десетогодишњице смрти и стогодишњице рођења Николе Тесле. Године 1955. отворен је Музеј, а 1963. постављен је споменик Николи Тесли испред Електротехничког факултета у Београду. Споменици су подизани и у другим деловима Југославије, те је на пример 1981. године постављена статуа Николе Тесле у Госпићу. На згради Института „Никола Тесла“, у Београду је 1996. године откривена спомен-плоча, а исте године је, у организацији САНУ, приређена и свечана академија у сали Коларчеве задужбине (Политика 10. јул 1996: 19). Током 2006. године постављена су још два споменика у Србији – на Аеродрому Београд, коме је при томе и промењено име у Аеродром „Никола Тесла“.¹³ Други споменик постављен је у Новом Саду. Две године касније, и Ужице је добило свог Теслу у виду статуе постављене испред хидроцентрале – једне од првих у свету чији је рад био заснован на Теслиним патентима. Поводом сто педесет година од рођења научника (2006), одржана је и велика прослава у Смиљану, у Лици – Теслином родном крају. Прослави су присуствовали тадашњи председници Србије и Хрватске, Борис Тадић и Стипе Месић, затим Роберт Бретке, амбасадор Америке у Хрватској, Иво Санадер, премијер Хрватске, и Владимир Шекс, председник Хрватског сабора (Јакшић 2006: 1). С обзиром на овако високе званице, као и на садржај протоколарног дела и говора ових политичара и дипломата, јасно је да је догађај имао примарно политичку поруку, везану, са једне стране, за актуелни процес помирења између Србије и Хрватске, а са друге – за реформско, прозападно и проевропско опредељење народа ових држава западног Балкана. Лик и дело Николе Тесле појавили су се овде као гаранција вредности и богатства српског и хрватског народа, као и гаранција њихове могућности да деле заједничку будућност.

Поновно „откопавање“

Поновно „откопавање“ Тесле почиње половином прве деценије 21. века (2006), када се у јавности појављује иницијатива за премештање његовог пепела у Храм Светог Саве на Врачару (Пешић 2006: 9). Док је у ранијим периодима,

¹³ http://www.b92.net/tesla/vesti.php?nav_id=204151 , приступљено 20. децембра 2013.

као што смо то показали, Теслина идеолошка *безначајност* условила сасвим умерене и у широј јавности донекле невидљиве форме сећања, чини се да је у новије време одлучујућа била управо идеолошка испражњеност Теслиног лика и дела, која се сада појављује као пожељна вредност и која говор о овом научнику пласира на прве странице водећих штампаних медија у Србији. У ситуацији не баш сјајног угледа који је Србија, током последње две деценије, уживала у свету, Тесла постаје достојни репрезент и апсолутно позитиван симбол нације, растерећен од историје, историјских грешака и грехова. *Наши, а светски*, Србин, а славан, Тесла се појављује као врхунско културно добро, као сведочанство квалитета целокупне српске нације, као бренд иза кога се може сакрити свака политичка идеологија. Но, овој идеји се супротставио део интелектуалне заједнице, али и део високог клера СПЦ-а који је сматрао да би овакав чин био противан православној традицији (Пешић 2006: 9). Противљење је посебно било повезано са чињеницом да је реч о кремираним посмртним остацима, а познато је да православна црква никада није прихватила овакво третирање мртвих. Прекривена узбурканом и актуелностима оптерећеном свакодневицом, полемика око судбине Теслиног пепела привремено је пала у заборав. У епицентар интересовања вратио ју је споразум, поменут раније у тексту, који су у жеку предизборне кампање, марта 2014, потписали министарка енергетике (као представница владе у оставци) и патријарх СПЦ-а.¹⁴ Овај догађај је, наравно, опет изазвао јавну полемику, сада између оних који су сматрали да Тесла треба да буде сахрањен и оних који су сматрали да његов прах треба да остане тамо где јесте. Аргументи првих тичали су се углавном права на сахрану као елементарног људског права (Антић 2014: 22), као и права на почасну и *доличну* сахрану, каква свакако припада Тесли као највећем генију српског народа. Други су, пак, у овом настојању видели грубо политичко својатање, поновну клерикализацију и еклесијализацију јавног простора и грубу манипулацију идентитетским симболима (Политика 7. март 2014: 7).

Иако сматрам да се о сахрани Николе Тесле може разговарати, али аргументовано и уз консултације са релевантним и компетентним саговорницима, реакција противника премештања урне из Музеја – у друштвеном, политичком и културном контексту у коме се десила – делује сасвим оправдано. Може се рећи да је њихову огорченост изазвала чињеница да је из овог политичког и црквеног својатања Тесле заправо јечала идеја испражњена од сваког смисла. Она није имала никакве везе са Теслом, јер је све оно што је пост мортем речено у његово име било и остало далеко од предмета и суштине Теслине посвећености. Она није имала никакве везе ни са идентитетом нације, пошто је исти током последњих година толико деградиран да га једно „ископавање“ тешко може укрепити. Иницијатива за премештање Теслиног праха и подизање споменика није чак имала везе ни са неком политичком идеологијом, јер таква код нас одавно више не постоји. Смисао целе ствари било је бацање прашине

¹⁴ Споразум је предвиђао да посмртни остаци Николе Тесле буду сахрањени на врачарском платоу, испред Храма Светог Саве, и да на истом месту буде подигнут споменик.

у очи, покушај још једне јефтине спектакуларизације свакодневице, креирање догађаја у коме је требало да дође до краткотрајне инверзије стварности – до замене онога што јесмо оним што бисмо желели да будемо.

Оно што нас овде посебно занима јесте чињеница да, супротно ранијим периодима када су били маргинализовани, Теслини посмртни остаци у новом таласу интересовања доспевају у први план. Ово потврђује суштинску испражњеност актуелног система вредности и идентитета једне културе, која у условима кризе посеже за смрћу и уз помоћ танатолошке реторике креира култ као једини могући извор друштвене регенерације.

Идеолошки дискурси или шта је Тесла све био

Тесла је несумњиво био и остао херој 20. века – века обележеног технолошком револуцијом, за коју је у великој мери и сам био заслужан.

Непроцењиво вредно, значајно и јединствено научно дело које је оставио иза себе, али и велики број загонетки које су се тичале како његових незавршених патената тако и његовог личног живота, постали су – током деценија након његове смрти – извор и окосница различитих тумачења, представљања и употребе његовог лика и дела.

Тесла је у домовини био прослављен још за живота. Вести о његовим изванредним достигнућима, као и његов патриотизам и брига за историјску судбину простора са којих је потекао, довели су до тога да су му приликом његове једине и веома кратке посете Београду, 1892. године, приређени свечани дочек и пријем на коме су *ненадмашног генија*¹⁵ поздравили најугледнији људи тадашње Србије .

Године 1936. у Београду је основано Друштво за подизање Института Николе Тесле у Београду (Мисао феб. 1937: 144; Споменица 1937). Задатак Друштва био је да помаже развој науке и финансијски подржи напредне студенте из Србије, Хрватске и Словеније.

Друштво је 1936. године издало Споменицу поводом Теслиног осамдесетог рођендана. Споменица је публикована тројезично и у њој су детаљно описане различите активности организоване у знак прослављања великог научника: предавања, приредбе, излет у Теслин родни крај... Из текстова објављених у Споменици, као и из других докумената тога времена, може се закључити да је јавни говор о Теслиној личности и достигнућима, са једне стране, био усмерен ка величању његовог генија, док је, са друге стране, био обележен снажном југословенско–националном реториком: научник је представљан као „велики син“ Србије, Хрватске и Југославије, али и оличење словенске „душе“, луцидности и интелектуалних способности словенских народа (Споменица 1937: 10, 20, 34). Тако је остало и у наредним периодима – зависно од географског, политичког и културног контекста, у јавним сећањима на Теслу наглашавано

¹⁵ Ово је наслов књиге о Николи Тесли, коју је написао Џон О' Нил (John O'Neill, "Prodigal Genius").

је његово југословенско или српско порекло, његова југословенска или хрватска домовина. Било је чак и покушаја да се Тесли припише хрватско порекло, односно – да се он прогласи потомком хрватског становништва, које је, наводно, током историје насилно превођено у православље, чиме је, временом, мењан и њихов етнички идентитет (Арсенић 2006: 9). Осим тога, Тесли су приписиване и националистичке и левичарске идеје, као и различите натприродне особине и божанске карактеристике. У једном тренутку свога живота, Тесла се чак јавно оградио од својатања од стране неких националистичких емигрантских организација. Његова изјава дата том приликом ишла је у правцу одбијања сваке везе са тим организацијама и било каквим идејама које би биле против опстанка и напретка Југославије као државе Срба, Хрвата и Словенаца (Косановић 2005: 717). С друге стране, постоје мишљења да је политичке изјаве и прогласе Николе Тесле давао заправо Сава Косановић, и сам желећи да употреби Теслин ауторитет и углед зарад афирмације идеологије којој је био наклоњен (Чејни 2005: 767). У читавом овом сплету интерпретација, једино што је извесно јесте то да је Никола Тесла био велики идеалиста и да је гајио искрене наде у могућности суштинског преображаја света и друштвених принципа који њиме владају. О неким могућностима из овог домена и сâм је писао, сматрајући да научна достигнућа могу темељно променити свет набоље (Тесла). Осим тога, на више места у документима и у другим изворима наводи се Теслино очекивање да се „из овог рата [Други светски рат] мора родити нови свети који ће оправдати жртве што их човечанство подноси... тај свет мора бити свет у коме неће бити експлоатације слабог од стране јаког, доброг од стране злог; свет у коме неће бити понижавања сиромашног од силовитости богатог; где ће дела ума, науке и вештине служити заједници за олакшање и улепшање живота, а не појединцима за стицање богатства. Тај свет неће бити свет потлачених и понижених, него слободних људи и народа, једнаких у достигнућима и потребама човека“ (Косановић 2005: 718; Бешевић 1957).

Геополитичка, економска и еколошка слика света на крају 20. века, као и ултимативна комерцијализација знања и вештина, те недоступност цивилизацијских благодати великом делу Планете, сигурно би представљали огромно разочарање за Николу Теслу, научника који је променио перспективу сагледавања материјалног света и управљања њиме, али, нажалост, није успео да битније утиче на духовне принципе који њиме владају. По свему судећи, Теслино посмртно путовање још није завршено, и ко зна када ће и да ли ће икада и бити. Можда би, у циљу спречавања нових и нових „ископавања“, најпоштеније било искористити могућност коју пружају нека погребна предузећа у Америци, а то је лансирање праха покојника у орбиту.¹⁶ Ма колико звучало фантастично, па можда и гротескно, ово би се решење у случају Тесле – „господара“ и „пријатеља“ громава и муња – могло испоставити као најпоетичнији и најплеменитији потез свих оних који се сматрају његовим наследницима.

¹⁶ <http://www.cremationassociation.org/?page=ScatteringYourAshes>, приступљено 20. децембра 2014.

Коришћена литература:

- Братић, Јован 2005. Теслина религија. У: *Сава Н. Вујновић, Никола Тесла и његово време*. Торонто:634–650.
- Verdery, Catherine 1999. *The Political Life of Dead Bodies. Reburial and Post Socialist Change*. Columbia University Press.
- Вујновић, Н.Сава 2005. *Никола Тесла и његово време*. Торонто.
- Гавриловић, Љиљана 2007. *Култура у излогу. Ка новој музеологији*. Посебна издања Етнографског института САНУ 60. Београд.
- Косановић, Сава 2005. Последњи дани и смрт Николе Тесле. У: *Сава Н. Вујновић, Никола Тесла и његово време*. Торонто:715–720.
- Крстановић-Лукић, Мирослава 1992. *Срби у Канади. Живот и симболи идентитета*. Посебна издања Етнографског института САНУ 36. Београд.
- Мужар, Шарлота 2005. Теслини списи. У: *Сава Н. Вујновић, Никола Тесла и његово време*. Торонто:624–633.
- Павловић, Мирјана 1990. *Срби у Чикагу. Проблеми етничког идентитета*. Посебна издања Етнографског института САНУ 32 Београд.
- Павићевић, Александра 2006. „Друштво Огањ за спаљивање мртваца у Београду“ *Развој, идеје и симболи. Гласник Етнографског института САНУ LIV* Београд, 289-303.
- Павићевић, Александра 2011а. Жива дела мртвих тела. Смрт и религија нације у Србији 19. века. *Гласник ЕИ САНУ /1*, 7–28.
- Pavićević, Aleksandra 2011б. Welcoming Home the Dead: Exhumation and Reburial of Famous Deceased in Serbia. In: Marius Rotar and Adriana Teodorescu (eds), *Dying and Death in 18th-21st Century Europe*. Cambridge Scholar Publishing, 160-181.
- Павићевић, Александра 2011в. *Време (без)смрти. Представе о смрти у Србији на крају 20 и почетку 21. века*. Посебна издања Етнографског института САНУ 72.
- Tesla, Nikola. reprint. *Problem povećavanja ljudske energije*. Muzej Nikole Tesle i Elektrovreda Srbije. Beograd
- Тесла, Никола 2005. Змај Јован Јовановић – највећи српски песник данашњице. У: *Сава Н. Вујновић, Никола Тесла и његово време*. Торонто:676–679.
- Тимотијевић, Мирослав. 1998. Serbia Sancta и Serbia Sacra у бароконом верско-политичком програму Карловачке митрополије. У: Сима Ћирковић (ур.), *Свети Сава у српској историји и традицији*. Београд, 387–432.
- Хант, Инез и Ванета Дрејкер 2005. Муња у његовим рукама. У: *Сава Н. Вујновић, Никола Тесла и његово време*. Торонто: 758–765.
- Чејни, Маргарет 2005. Смрт и преображај. У: *Сава Н. Вујновић, Никола Тесла и његово време*. Торонто:765–775.
- Џон О` Нил 2005. На заласку.У: *Сава Н. Вујновић, Никола Тесла и његово време*. Торонто: 722–750.

Штампа и други извори:

- Антић, Оливер 2014. Право на сахрану и грбо као људско право. *Политика*, четвртак 6. март, стр.22.
- Арсенић, Радоје 2006. Огрешење о генија. *Политика* 10. јул, стр.9.
- Бешевић, Иванка 1957. Посмртни пепео Николе Тесле пренет из Њујорка у Београд. *Политика*, субота 28. септ.
- Боговац, Д. 1957. Посмртни остаци 62 народна хероја сахраниће се данас у заједничку гробницу. *Политика* субота 13. јул, стр 5.
- Борба 1952. Теслина заоставштина налази се у нашој земљи. *Борба* 15. јули.
- Јакшић, М. 2006. У славу генија. *Политика* 11. јул, 1.
- Мисао 1937. Споменица поводом осамдесетогодишњице Николе Тесле. *Часопис Мисао* јануар-фебруар, год. XVI, свеска 337–340. стр: 144–147.
- Пешић, М. 2006. Сахрана Теслиног праха у октобру. *Политика* 10. јул, стр. 9.
- Политика 1952. Основан је државни одбор за прославу стогодишњице рођења и десетогодишњице смрти Николе Тесле. *Политика* 10. јануар, стр 3.
- Политика 1996. Спомен плоча на згради Института Никола Тесла. *Политика* 10. јул, стр. 19.
- Политика 1996. Омогућио цивилизацији најитензивнији техничко-индустријски развој. *Политика* 11. јул, стр. 18.
- Политика 2006. Србин који је задужио свет. *Политика* 10. јул, стр. 1.
- Политика 2014. Споменик Николи Тесли у порти храма СВетог Саве. *Политика* субота 1. март, стр.14.
- Сл.К. 2014. За и против премештања урне Николе Тесле. *Политика* 3. март, стр.7
- Споменица 1936. *Никола Тесла, споменица поводом осамдесетогодишњице*. Друштво за подизање Института Николе Тесле. Београд.
- Toronto Ont. 1943. Smrt genijalnog svetskog naučnika, Nikole Tesle. *Toronto Ont.* четвртак 21. јануар.
- Toronto Ont. 1943. Sahrana Nikole Tesle obaviće se u utorak. Jugoslovenska vlada je odredila da se pogreb obavi o državnom trošku. *Toronto Ont.* четвртак 21. јануар.
- Yugoslavia 1943. Američka štampa o pogrebu Nikole Tesle. *Yugoslavia*, Saturday 23rd.

Aleksandra Pavićević

From Lighting to Dust Death, Funeral and Post Mortem Destiny of Nikola Tesla

This text points out some less known facts about death and funeral of great Serbian scientists Nikola Tesla. Keeping on mind social and political contexts in which Tesla's post mortem destiny took place, author offered possible answers on the issues of ideological usage of his work and character. Different features of public discourses about Tesla in different historical periods 1936–2014, as well as various forms of his post mortem glorification were shown. One of the conclusions is related to different status that Tesla's mortal remains – incinerated two and half months after his death – had in different periods – from complete marginalization in the socialist era in Yugoslavia to main political trump in the time of post socialist transition in Serbia.

Key words:

Nikola Tesla,
death, funeral,
dust, Serbian
Orthodox
Church